

CUPRINS

I. Introducere.....	5
II. Socialismul de stat în judecata confesiunilor maghiare din Transilvania – procesul de lustrare și lucrări de specialitate.....	8
II. 1. Procesul de lustrare și cercetarea istoriei recente in biserica unitariană.....	8
II. 2. Procesul de lustrare și cercetarea istoriei recente in biserica reformată, catolică și evanghelică lutherană.....	12
III. Structura de organizare, organele de conducere și conducerea Bisericii Unitariene între 1945 și 1965.....	21
III. 1. Structura de organizare și organele de conducere.....	21
III. 2. Conducere unitariană din Cluj.....	24
IV. Ministerul Cultelor și Departamentul Cultelor – autoritățile de stat pentru supravegherea și orientarea bisericii între 1945 și 1965.....	28
V. Sistemul instituțional și integrarea socială a bisericii înainte de 1945.....	32
V. 1. Sistemul școlar bisericesc.....	33
V. 2. Asociații sociale bisericești (Asociația Dávid Ferenc, Asociația de Tineret Dávid Ferenc, Asociația Femeilor Unitarieni).....	35
V. 3. Cercul Preoților Unitarieni.....	38
V. 4. Asociația Literară Unitariană.....	39
V. 5. Comisia Berde	41
V. 6. Literatura bisericească	43
V. 7. Activitate politică și publică înainte de 1945.....	48
VI. Cadrul de viață a bisericii – statul totalitar.	56
VII. Principalele stații și caracteristici ale instaurării socialismului de stat român.....	64
VIII. Strategia și sistemul de instituții a bisericii în perioada de tranziție (1944–1948).....	75
VIII. 1. Strategia bisericii.....	75

VIII. 1. 1. Principii teoretice.....	75
VIII. 1. 2. Evaluarea situației și trasarea principalelor pași strategici.....	80
VIII. 2. Sistemul instituțional al bisericii între 1944–1948.....	88
VIII. 2. 1. Sistemul școlar și de învățământ.....	88
VIII. 2. 2. Asociațiile sociale bisericești.....	106
VIII. 2. 3. Literatura bisericească și mesaj.....	114
VIII. 3. Relația stat și biserică.....	122
VIII. 3. 1. Relația dintre Biserica Unitariană și Uniunea Populară Maghiră, pierderea susținerii politice.....	132
VIII. 4. Relațiile internaționale.....	139
IX. Biserica Puterii. Problematika bisericii în viziunea statului totalitar.....	144
X. Transformarea socialistă a societății (1948). Primul nivel de integrare a bisericii.....	151
X. 1. Întinderea controlului asupra bisericii.....	153
X. 2. Anihilarea sistemului de învățământ.....	156
X. 3. Regulament de Organizație – legitimarea formală de către biserică a pașilor de integrare	166
XI. Efectele măsurilor de integrare asupra vieții bisericii. Formarea paralelă de strategii/funcții bisericești.....	169
XI. 1. Activități de servire și de legitimare a socialismului de stat – mecanisme de autoapărare.....	169
XI. 1. 1. Autolegitimarea.....	169
XI. 1. 2. Participare la munca de propagandă și de transformare socială.....	178
XI. 1. 3. Declarații de loialitate și gesturi de loialitate.....	189
XI. 1. 4. Pătrunderea ideologiei socialiste în viața publică a bisericii.....	198
XI. 2. Activități de întărire și protejare a identității și caracterului bisericesc.....	221

XII. Relația Biserică și Statul de partid. ”Soluția finală” – Al doilea nivel al integrării bisericii (metode și instrumente).....	248
XII. 1. Funcționarea convețională a bisericii – instrumente administrative și juridice, cooperare cu compromis.....	251
XII. 2. Securitatea: instrumentul de intimidare și de teroare.....	258
XII. 2. 1. Metode de infiltrare și de recrutare	258
XII. 2. 2. Puncte de spargere în integrarea finală a bisericii.....	262
XII. 3. Efectele integrării.....	275
XII. 3. 1. Realțile internaționale.....	275
XII. 3. 2. Transformarea de traiectorie a politicii bisericești.....	282
XII. 3. 3. Schimbare de comportament și de gândire.....	289
XIII. Concluzii.....	291
XIV. Lista surselor și a literaturii de specialitate.....	299
Surse arhivistice.....	299
Cărți.....	303
Studii.....	306
Publicistică.....	311
Memorii.....	315
Procese verbale publicate.....	315
Legi și documente bisericești.....	316
Legi.....	316
Surse publicate.....	317
Cuvinte cheie: Biserica Unitariană, Comunism, Securitate, Totalitarism, Educație Religioasă	

REZUMAT

Biserica Unitariană în primele două decenii ale regimului comunist (1945–1965)

După Tzvetan Todorov „faptele care constituie trecutul nu se arată în forma lor brută, ci într-o ipostază de narațiune.” În aceste narațiuni se pot defini patru tipuri de roluri: personajul (individ ori comunitate) poate fi un făcător de bine sau favorizat de acesta, respectiv un făcător de rău sau vicitma acestuia. Deoarece comportamentul personajelor care participă la acțiunile poate fi judecat și din punct de vedere moral, nu este deloc indiferent care va fi calificativul moral atribuit acestora. „A fi favorabil atins de rezultatul unei acțiuni – scrie Todorov – este mult mai puțin glorios decât a fi săvârșit această acțiune, fiindcă arată neputința în momentul respectiv; a fi victima unei fapte rele este bineînțeles mult mai respectabil decât a fi săvârșit-o.”

Posibilitatea de a interpreta trecutul sub aspectul moral va defini discursul și specificul reconstrucției trecutului. Astfel ia naștere *narațiunea eroică* și cea *de victimă*: prima reprezintă gloria celui care acționează, iar a doua evocă suferințele personajului – particularitatea comună fiind că ambele arată subiectul într-o lumină pozitivă. Obținerea statutului de victimă este cel puțin la fel de avantajos ca a celui de erou, deoarece dacă „reușim să argumentăm convingător că o anumită grupă a fost victima nedreptății în trecut, acesta va asigura pentru ea credit inepuizabil în prezent.” Discursul narativ bazat pe insultele suferite în trecut este capabil – înafară de asigurarea unui capital moral și a multor privilegii – să camufleze manifestările negative (vrute sau nevrute) ale personajului respectiv.

Discursul scrierii istoriei unitarienilor a fost caracterizat predominant până în timpurile cele mai recente de abordarea după principiul unei narațiuni a suferințelor. Narativa de victimă bazată pe fapte istorice reale – avute loc la cotelura secolelor 19. și 20, respectiv după ciclul de patru ani în urma dictatului de la Viena – nu a servit numai reconstrucției trecutului ci și unelor scopuri de politica bisericii; a încercat să pună bazele ideologice ale aspirației de expansiune a unitarianismului, respectiv, s-o legitimizeze.

Motivul central al narațiunilor din perioada 1945-1989 – până în trecutul recent – a fost, de asemenea, rolul de victimă. Textele cu caracter de sinteză scrise la începutul anilor 90, fără cercetare de bază, au reprezentat realitatea contemporană arătând biserica în ipostaza de victimă a socialismului de stat, dar cu toate acestea avem de a face cu o imagine unilaterală despre „trecutul socialist” al bisericii. Cercetările ultimilor ani demonstrează că narațiunea de victimă care s-a stabilit în conștiința opiniei publice a bisericii nu este adecvată pentru a

reprezenta evenimentele din trecutul recent al bisericii în întreaga lor realitate. Acest tip de interpretare, din motive morale, „omite” să menționeze că rolul bisericii și tendințele ei de acțiune diferă în mai multe cazuri de imaginea canonică și larg răspândită a unei biserici care există și funcționează după ethosul dumnezeiesc. Narativa de victimă, cunoscută și susținută până astăzi în discursul public al bisericii duce deci la o reprezentare a trecutului și o imagine a identității disproporționată, iar în fundalul acesteia nu se regăsește doar intenția reconstrucției trecutului, ci și cea a obținerii unui capital moral. Abordarea pe baza unei narațiuni a suferințelor conferă instituției bisericii integritate neprihănită și superioritate în publicitatea societății, și în același timp face posibil ca ea, raportându-se critic la evenimentele trecutului, să se distanțeze de rolurile și acțiunile negative.

Cum am mai menționat, cercetările parțiale de până acum demonstrează că biserica nu a putut exista ca o entitate independentă în ramele statului totalitar, nici în sens fizic, nici în sens moral, deoarece toate confesiunile (într-o măsură mai mare sau mai mică) au devenit parte a aspirațiilor de integrare a socialismului de stat. Lucrarea de față caută răspuns la următoarele întrebări: Cum a influențat acest proces rolurile îndeplinite de biserică? Care au fost domeniile de activitate din atribuția bisericii pe care statul le-a vrut să le aibă sub propriul control? A reușit oare Partidul să încadreze biserica în viziunea asupra lumii a materialismul istoric – și dacă da, în ce măsură, cu ce fel de metode și instrumente? Cum a reacționat conducerea bisericii la aceste acțiuni? Și nu în ultimul rând: În ce măsură se mai poate oare susține opinia care reprezintă biserica pe o parte în ipostaza de victima regimului, pe de altă parte în rolul unei „rezistențe” active sau pasive, dar ca protectorul valorilor creștine și naționale?

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări și a realiza o diagnoză cât mai precisă am început lucrarea noastră cu o scurtă retrospectivă istorică. Inventarizarea instituțiilor de socializare ale bisericii înainte de 1945, respectiv prezentarea activității acestora a fost o condiție indispensabilă pentru a reda într-un mod adecvat măsura influenței socialismului de stat asupra bisericii, consecințele procesului, respectiv pentru a arăta în ce domenii și în ce măsură s-a schimbat rolul bisericii în perioada totalitarismului.

Integrarea în societate a Bisericii Unitariene a fost, până la ajunul stabilirii sistemului socialist, foarte semnificativ. Această prezență a izvorit pe o parte din caracterul protestant al instituției, deoarece reformatorii au folosit pentru răspândirea efectivă a principiilor de credință anumite metode și instrumente de comunicare care au contribuit la organizarea și dezvoltarea rețelei instituționale a bisericii, respectiv la acceptarea acesteia de către societate care a integrat-o în mod organic în viața ei. Pe lângă tradițiile protestante și particularitățile instituțiilor bisericesti, o altă componentă esențială a integrării în societate a fost caracteristica

etnică, deoarece după schimbarea puterii principale din anul 1920 biserica a trebuit să-și asume niște sarcini din viața comunității maghiare din România, ajunsă minoritară, care mai devreme au aparținut competenței Statului Maghiar; de aceea după 1920 rolul și activitatea în societate a bisericii s-a intensificat și s-a valorificat.

Până la cea de-a doua jumătate a secolului 19. școala a fost una dintre instituțiile cele mai importante ale integrării bisericii în societate. În Transilvania toate elementele educației instituționalizate au constituit, în măsură aproape totală, monopolul bisericilor până la compromisul austro-ungar din 1867. Înainte de 1868 Biserica Unitariană a susținut 108 școli primare, această cifră a scăzut însă treptat până la sfârșitul secolului în urma deciziei conducerii bisericii, conform căruia ei au transferat această sarcină în responsabilitatea Statului Maghiar pentru a reduce cheltuielile. Cazul instituțiilor de învățământ superior ale bisericii este puțin diferit: ele s-au bucurat de o evoluție și dezvoltare majoră la începutul secolului 19., înafară de Gimnaziul din Turda. După 1920 sistemul educațional susținut de biserică a devenit pentru comunitatea maghiară din Transilvania, ajunsă minoritară, instituția cu rol esențial și în același timp simbolic pentru păstrarea identității naționale. Conducerea bisericii și-a propus ca obiectiv de importanță strategică dezvoltarea rețelei de școli primare și evoluția activităților didactice în vederea ca instituțiile să fie adecvate pentru susținerea identității naționale și religioase a comunității maghiare și pentru rezolvarea problemelor ei existențiale.

Prin prezența organizațiilor bisercești-sociale cu activitate socială, culturală, religioasă și popular-educativă (*Dávid Ferenc Egylet [Uniunea Dávid Ferenc]*, *Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre [Grupa de Tineret a Uniunii Dávid Ferenc]*, *Unitárius Nők Szövetsége [Asociația Femeilor Unitariene]*) biserica a exercitat o influență semnificativă din punct de vedere intelectual și moral asupra formării sistemului de valori a comunităților. Munca lor de socializare a implicat toate grupele de vârstă, iar în mediul rural aceste instituții s-au numărat printre organizațiile economice, culturale și social-comunitare cele mai influente până la stabilirea socialismului de stat.

După 1920 în cazul acestor trei organizații menționate rolul de susținerea bisericii și cel popular-educativ s-a completat automat cu sarcina păstrării identității naționale. Principiul cultivării identității naționale a trăit mai departe și în situația social-politică schimbată după Dictatul din Viena; mai mult, prin orientarea spre drept a conducerii bisericii ideea reprezentării intereselor naționale nu numai că s-a intensificat, ci a devenit chiar o problemă de prim rang. De exemplu, *Berde Bizottság [Comisia Berde]*, înființată în septembrie 1941 a oferit sprijin financiar și logistic pentru copiii din Ținutul Secuiesc, în vederea ca ei să învețe meserii din domeniul industrial și cel al negustoriei, și anume cu scopul ca aceste ramuri ale

economiei cu importanță strategică să fie dominate de persoane de origine maghiare, ele înlocuind „elementele străine” (termenul se referea în acest caz la evrei).

Un alt instrument de socializare pentru biserică au însemnat acele periodice și publicații de sine stătătoare care au fost editate de către instituții bisericesti centrale sau provinciale. Cu ajutorul acestora biserica a putut să apare ca un factor de formare a opiniei publice la nivelul societății, fiindcă presa a făcut posibil ca informațiile și mesajele redactate să ajungă în mod regulat din centru până la cititorii din cele mai îndepărtate regiuni. De aceea, presa a jucat un rol important în menținerea rețelei de contacte dintre biserică și credincioșii, respectiv în formarea viziunii acestora. Pentru a spori efectivitatea acestei activități, în anul 1920 s-a înființat la Cluj *Unitárius Irodalmi Társaság* [*Asociația Literară Unitariană*]. Această organizație și-a propus, înafară de prezentarea și popularizarea valorilor religiei unitariene, înainte de toate confirmarea conștiinței profesionale a credincioșilor și unificarea resurselor intelectuale ale bisericii. Atenția și activitatea asociației s-a orientat și spre domeniul organizației și cultivării literaturii naționale. O parte semnificativă a muncii ei, constructivă pentru biserică și națiune, au constituit – pe lângă publicațiile editate – reuniunile care au avut loc în diferite localități din provincie și s-au bucurat de o mare popularitate.

De asemenea, biserica a avut un rol semnificativ în viața politică și publică înainte de 1945. Acest rol a crescut în valoare pentru prima dată imediat la sfârșitul primului război mondial, când prăbușirea militară și politică a Statului Maghiar a prefigurat posibilitatea reală a pierderii părții estice a țării. După Revoluția Crizantemelor, în acest spațiu unde s-a produs un vid de putere, biserica s-a străduit să preia cel puțin parțial acele sarcini care i-au fi revenit statului: organizarea comunității și reprezentarea intereselor Transilvaniei în fața publicității internaționale. După o stare existențială periferică ce a durat mai multe secole, evenimentele politicii internaționale au activizat automatic biserica, iar anexarea teritoriilor Ungariei de Est la România a dus inevitabil la rezultatul ca aceasta, devenind un personaj important în viața publică a Transilvaniei, să ia legătura cu reprezentanța politică a regiunii. Caracterul etnic al Bisericii Unitariene, respectiv politica Bucureștiului care a discriminat comunitatea maghiară au nevoit-o ca în vederea reprezentării intereselor și a supraviețuirii să coopereze într-o strânsă legătură cu Országos Magyar Párt [*Partidul Maghiar al Țării*] care a preluat reprezentarea maghiarilor din Transilvania.

Prezența bisericii în viața politică va atinge punctul culminant în perioada 1940-1944, când conducerea bisericii complet schimbată, căreia s-au alăturat și reprezentanți din Ungaria, s-a implicat în viața politică a Ungariei pe baza unei viziuni foarte ideologizate. Biserica a pornit de la mitul originii maghiare a religiei unitariene și l-a prezentat conform curentelor politice

contemporane, solicitând un rol dominant în îndrumarea vieții naționale și în formarea imaginii despre viitor a poporului.

Pe lângă angajamentul politic biserica a înființat și o organizație pentru reprezentarea propriilor interese, și anume instituția Felekezetzközi Tanács [Consiliul Interconfesional]. Acesta a păstrat însă tot timpul legătura cu factorii politici din Transilvania și Ungaria, și a încercat să unească puterile cu cele ale acestora pentru a întări și susține poziția maghiarilor din România. Pe lângă afirmarea drepturilor politice și interconfesionale, conducerea bisericii din Cluj a profitat și de contactele din Marea Britanie și America, mai ales în cazul insultelor mai mari din partea autorităților române.

Până în 1945, cu ajutorul sistemului de instituții treptat construite, biserica a ajuns să aibă o integrare în societate profundă și largă în rândul credincioșilor. După 1920 rolul și influența ei au crescut și mai mult, respectiv s-au intensificat, fiindcă după suspendarea puterii Statului Maghiar în Transilvania și-a asumat și sarcinile legate de păstrarea identității naționale. În timpul celui de-al doilea război mondial poziția bisericii s-a fortificat și mai mult, iar în lupta pentru toate teritoriile din interiorul Arcului Carpatic a rămas o instituție de importanță strategică.

Ajungerea la putere a Partidului Comunist Român a reprezentat o ruptură serioasă în viața bisericii. Partidul a inițiat pași pentru transformarea și omogenizarea societății care au exercitat un efect direct și grav asupra rețelei de instituții a bisericii și în general asupra funcționării acesteia, deoarece ea, conform definiției ideologiei marxiste-leniniste, a fost considerată dușman de clasă. De aceea, biserica a fost privit cu mare ostilitate în regimul socialismului de stat.

În antiteză cu Uniunea Sovietică, statele satelit și-au propus să rezolve problematica bisericii într-un ritm mai lent și cu metode mai puțin drastice. Pentru alegerea unor proceduri mai puțin violente există două explicații. O interpretare posibilă ar putea fi ideea lui Hannah Arendt, conform căreia un sistem totalitar s-a putut dezvolta în întregime doar în societățile cu mari mase de oameni unde terorizarea (fiind instrumentul de bază al sistemului) a fost blocată de numărul populației; o violență aplicată într-o măsură exagerată ar fi putut să ducă la o catastrofă demografică sau la prăbușirea societății. O altă explicație se găsește în strategia integrativă schimbată care, în locul atacului frontal și distrugerii complete, a preferat asimilarea bisericii în întregul sistemului. Acesta a însemnat că libertatea bisericii s-a răstrâns la minim prin intermediul administrației, legislației și prin organele de securitatea statului; pe de altă parte, controlul asupra bisericii a atins nivelul perfecției.

Ceea ce privește intergrația statului, aceasta a avut loc paralel cu intensificarea puterii politice a sistemului socialist, cu procesul punerii în practică a ideologiei, și, nu în ultimul rând, cu schimbarea relațiilor de putere dintre societate și autorități.

Între 1945 și 1965 putem defini trei cicluri mai mari în viața bisericii: 1945-1948; 1948-1958; 1958-1965. Dacă evoluăm evenimentele acestor trei perioade, putem observa că ele au însemnat de fapt stațiuni sau trepte în procesul integrării bisericii de către putere. Altfel spus, evenimentele după 1945 au constituit procesul îndepărtării bisericii de la rolurile ei de până atunci.

În toamna anului 1944 conducerea bisericii s-a confruntat cu situația care a precedat Dictatul de la Viena. Pe baza experiențelor celor 22 de ani de existență minoritară, Clujul a încercat să reia firul evenimentelor acolo unde acesta s-a rupt în august 1940. Schimbările politice care au avut loc în perioada dintre septembrie 1944 și martie 1945 s-au reflectat bineînțeles și în strategia și retorica bisericii. Transformarea cea mai spectaculară a însemnat reevaluarea perioadei celui de-al doilea război mondial. Vocea militantă care a încercat legitimarea războiului pentru națiune a fost înlocuită cu un discurs pacifist care a propagat împăcarea popoarelor. Acest pas a fost provocat, înafară de schimbarea situației politice, de doi factori: suferința în urma distrugerii produse de război (și experiențele directe legate de aceste evenimente), respectiv conștientizarea faptului că normalizarea relațiilor interetnice se poate realiza doar prin mijloace pașnice și numai prin intermediul democrației. În această privință biserica s-a alăturat de fapt aceluși discurs care poate fi numit oficial și care, în majoritatea cazurilor, a afirmat cu locuri comune și cu o demagogie naivă formele și modalitățile rezolvării problemelor încărcate de tensiune dintre popoare.

La sfârșitul celui de-al doilea război mondial biserica a formulat deci un plan de activitate și și-a propus ca obiectiv reviziunea conviețuirii popoarelor – o experiență care s-a legat de multe elemente negative. Clujul și-a imaginat acesta în conformitate cu regulile democrației burgheze, dar a gândit similar și în privința vieții sociale și politice. Pe propriul viitor l-a imaginat într-un mediu care funcționa urmărind principii democratice, unde pentru toate elementele constituente ale societății sunt asigurate condițiile dezvoltării optime și libere. În acest spațiu biserica a vrut să fie prezentă ca un personaj activ, ca o entitate care nu este doar participant pasiv al realității, ci o formează pe aceasta. Necesitatea prezenței în viața publică a bisericii a fost susținută cu argumentul următor: la catastrofa cauzată de cel de-al doilea război mondial s-a ajuns tocmai din motivul că principiile de bază ale creștinismului au fost neglijate, de aceea este obligatoriu și indispensabil ca învățătura creștină să pătrundă în gândirea publică prin intermediul educației, ca să se poate evita o experiență similară războiului.

Pe lângă luarea atitudinii politice, un element important al strategiei bisericii a fost vocația cultivării identității naționale maghiare. Biserica a preluat sarcina educației poporului și în special cea a educației morale, iar un al treilea domeniu de activitate pe care l-a menționat în rândul obiectivelor programei ei sociale a fost următoarea: a atras atenția preoților și dascălilor ca ei, la fel ca și în trecut, să se implice și în prezent în munca diferitelor cooperative și organizații țărănești – pentru a contribui nu numai spiritual și intelectual, ci și economic la dezvoltarea comunităților.

Educația confesională a fost la fel de crucială pentru viața bisericii cât și pentru națiune; Clujul și-a imaginat-o pe aceasta sub semnul continuității și activității, al asumării responsabilităților. După ce Transilvania de Nord s-a anectat o a doua oară la România, episcopii și experții de educație ai bisericii au dus tratative de mai multe ori cu Magyar Népi Szövetség [Societatea Națională Maghiară, prescurtat MNSz] în vederea reglării și asigurării administrației a educației confesionale. Un subiect principal al acestor tratative a fost construirea unei rețele de școli prin cooperarea interconfesională care să fie capabil să primească adevărate mase de copii cu limba maternă maghiară. Această intenție este signalizată și de decizia care în privința educației primară – această fiind de relevanță strategică – încurajează toate bisericile să dezvolte școlile și să înființeze unele noi. În spiritul acestor pregătiri tactice, în anul școlar 1945/1946 Clujul a vrut să înființeze 12 școli pe lângă cele 33 deja existente. Planul de dezvoltare susținut și de către MNSz nu a ajuns însă în faza de executare, fiindcă autoritățile de stat competente nu au susținut proiectul. Atitudinea Bucureștiului – cu excepția unor concesi – nu s-a schimbat în comparație cu perioada înainte de 1945 în privința educației confesionale/maghiare.

Politica bucureșteană, bazată pe tactica amânării și a promisiunilor nu s-a caracterizat printr-un comportament tocmai binevoitor, ceea ce s-a manifestat și în alte domenii: guvernul statului nu a luat, nici după repetate și insistente rugăminte ale bisericilor, nici o măsură pentru a schimba condiția foarte dezavantajoasă a școlilor confesionale maghiare, în care ele au ajuns după 1920, iar situația s-a agravat după intrarea în vigoare a legii educației private din 1925.

În afară de lupta pentru interesele naționale, educația confesională a servit bineînțeles și întăririi poziției bisericii. Această idee se recunoaște de exemplu în strategia formării a unei următoare generații de personal didactic, ceea ce are scopul de a mări numărul dascălilor de religie unitariană pentru ca în școlile de stat de limba maghiară care au funcționat în sânul comunităților bisericesti să fie prezenți cadre didactice de religie unitariană.

În afară de dezvoltarea rețelei de școli primare, concepția Clujului în domeniul administrării progresive a educației a implicat și organizarea gimnaziilor și a liceelor. Încercarea a fost, în

acest caz, împlinită cu succes: în februarie 1945, în clădirea colegiului din Cluj, și-a început activitatea Unitárius Női Felsőipari Szakiskola [Liceul Industrial Unitarian de Fete], înființarea căreia a fost motivată pe de o parte de cultivarea identității confesionale, pe de altă parte de scopurile constructive pentru comunitate și biserică. Cu toate acestea, școala nu a rămas strict la nivelul particularismului confesional; raportul despre funcționarea ei, datat din 8. februarie 1946. menționează printre argumentele înființării ei înainte de toate motive profesionale. În programa de muncă de dezvoltare a bisericii apare și un alt obiectiv, și anume reluarea activității în Unitárius Polgári Fiúiskola [Școala Unitariană de Băieți] care s-a înființat în toamna anului 1943 la Cristuru Secuiesc. Acest plan însă a eșuat, mai întâi în lipsa surselor financiare, iar mai târziu din cauza schimbărilor care au avut loc în 1948.

După toamna anului 1944, în privința educației confesionale s-au ivit două probleme majore deocamdată nesoluționate: *finanțarea de către stat* a cadrelor didactice și instituții confesionale, respectiv elaborarea și punerea în vigoare a unei *legi a educației* care ar regla în mod demn statutul școlilor bisericești. În primul caz s-au luat măsuri, iar în al doilea deloc; autonomia și independența școlilor confesionale a fost, în cei trei ani ai tranziției, doar fictivă, deoarece organele de stat au intervenit constant în funcționarea lor, ori încalcând deciziile oficiului episcopal, ori neținând cont de acestea.

După ce Transilvania a fost împărțită în anul 1940, mai târziu a devenit câmp de luptă, iar între toamna anului 1944 și primăvara anului 1945 a fost tulburată de o atmosferă publică și politică nesigură, activitatea organizațiilor social-bisericești s-a paralizat. În Transilvania de Sud asociațiile au fost nevoite să-și pauzeze activitățile încă din toamna anului 1940, ceea ce a însemnat în mod evident un dezavantaj semnificativ când au vrut să le reîncepe după război. Un fenomen similar s-a manifestat și în Transilvania de Nord, deoarece circumstanțele de război au împiedicat în mai multe cazuri funcționarea organizațiilor social-bisericești. Un alt factor inhibitor a fost mediul politic nefavorabil care s-a format și s-a dezvoltat din sfârșitul anului 1944. Conform datelor noastre, una dintre instituțiile care au împiedicat începerea funcționării asociațiilor a fost MNSz, aspirând la monopoliul comunităților maghiare; filialele acestei organizații au pus de mai multe ori obstacole în calea activității sociale a bisericii. Reluarea activităților a fost îngreunată în unele cazuri bineînțeles și de distrugerea localităților din cauza luptelor, respectiv de faptul că responsabilii și conducătorii organizațiilor au fost nevoiți să fugă pentru a-și salva viața.

Cu toate că datele referitoare la funcționarea organizațiilor bisericești au multe lacune, din sursele care ne stau la dispoziție putem conchide că după stabilizarea situației politice conducerea bisericii a început imediat reînvierea acestor organizații, ceea ce a fost considerat o prioritate. În 1945 EKT a trimis deja o circulară pentru începerea activității asociațiilor, iar

în februarie 1946 a repetat apelul în atenția acelor comunități unde organizațiile au fost încă inactive. De altfel, în fundalul acestei insistențe în cazul reorganizării vieții asociațiilor se află recunoașterea faptului că activitatea lor vastă și diversificată a reprezentat acea forță de mobilizare prin care biserica a reușit să integreze în instituția ei toate grupele de vârstă ale societății. În pofida circumstanțelor de război și a problemelor cauzate de către autorități, în perioada de tranziție (1945-1948) viața asociațiilor a început să revină la situația ei veche, și mai ales în cazul organizațiilor pentru femei și tineret s-a observat o activitate foarte vivace, implicând latura socială, culturală, religios-morală a vieții și în scopuri naționale și bisericești.

În ciuda acestor procese pozitive se observă că în cazul unor organizații și domenii de activitate nu s-a putut reconstrui starea originală. Printre acestea se numără Unitárius Irodalmi Társaság [Asociația Literară Unitariană] care nu a avut nici o activitate semnificativă după toamna anului 1944. Această stagnare se explică prin stările tulburi ale epocii, dar înainte de toate prin motive economice: revista *Keresztény Magvető* [Semănătorul Creștin] care a fost editat de această asociație a trebuit să fie oprită în lipsa fondurilor financiare.

După război și literatura bisericească a decăzut vizibil. La început cauza acestui declin nu au fost măsurile restrictive ale puterii de stat, ci problemele războiului și dezordinea perioadei de tranziție care l-a urmat. Mai târziu însă a fost însă în mod evident factorul puterii care a împiedicat continuarea activității literare: în primăvara anului 1948 oficiul de cenzură din Județul Cluj nu a mai aprobat publicarea revistei *Unitárius Közlöny* [Buletinul Unitarian], deși aceasta a apărut până atunci. Politica împotriva prezenței bisericii în societate s-a manifestat deci și în acest domeniu cu mare strictețe. Acesta reiese și din faptul că, în pofida mai multor mediații și rugăminte, nu s-a mai ajuns la reînceperea editării nici unei singure periodice. Singura publicație bisericească a rămas calendarul unitarian apărut anual, dar o mare parte a ediției a fost ocupată de propaganda ideologiei socialiste. După 1945 a avut deci loc declinul treptat al vieții intelectuale a bisericii, iar această tendință negativă a fost doar agravată de situația ediției cărților, similară celei a periodicelor: între 1945 și 1948 biserica a publicat foarte puține volume, ceea ce însemnat o scădere enormă față de anii precedenți.

După 1945 s-a schimbat și relația de putere dintre biserica și politica maghiară. În etapa ei de formare, MNSz a fost susținută de conducerea bisercii atât financiar cât și moral, și a apelat la funcționarii ei să intre fără excepție în această formație politică, pe care au considerat-o atunci un organ de reprezentarea intereselor. Această relație s-a stricat însă foarte repede, iar Clujul a trebuit să afle printr-o experiență plină de amărăciune că MNSz pe o parte aspiră la monopolizarea vieții publice maghiare, pe de altă parte subordonează reprezentarea intereselor naționale aspectelor de luptă de clasă a ideologiei socialiste de transformarea societății.

În perioada de tranziție dintre 1945 și 1948, la fel ca și în timpul celor două războaie mondiale, relația dintre biserică și Statul Român a fost definit de trei probelem: administrația educației, finanțarea din resurse de stat, libertatea de funcționare a instituțiilor bisericești. Aceste au fost domeniile de strategică importanță care înainte de primul război mondial au cauzat, din pricina conflictelor de interese din motive etnice, tensiune constantă dintre cele două instituții. În fundalul conflictelor s-a aflat politica Bucureștiului, discriminând comunitatea maghiară, care a avut interesul în toate cele trei domenii să reducă garanțiile financiare și legislative pe care biserica le-a dobândit încă în timpul autorităților maghiare, înainte de 1918, pentru a slăbi șansele acesteia. Această stare conflictuală nu s-a schimbat nici după 1944, și domeniile care au cauzat probleme au rămas de asemenea aceeași. S-a luat o singură măsură semnificativă în această perioadă, și ea fiind doar provizorie, din domeniul educației: cadrele didactice care au lucrat în școli confesionale au obținut salariu de stat. Munca organizațiilor și instituțiilor biserico-sociale a fost mai departe împiedicată de stat, iar în privința finanțării din surse de stat situația chiar a involuat prin restricția fondurilor în urma directivelor din 1947. Singura diferență semnificativă în relația dintre cele două instituții în comparația cu situația din 1948 a fost că atunci puterea socialistă de stat, aflată în construcție, nu a exercitat încă o presiune ideologică atât de mare pentru a restricționa prezența bisericii în societate, respectiv pentru a integra-o cu diferite metode în sistemul socialist.

Primele schimbări radicale au apărut în viața bisericii în anul 1948 când, după consolidarea puterii politice a Partidului, a început procesul de transformarea societății cu instrumente agresive. Acesta a afectat și biserica, sau mai degrabă ea a fost obiectul principal al acțiunilor în acest sens.

Socialismul de stat, aspirând la putere absolută, a considerat biserica întotdeauna o sursă de posibile pericole și unul dintre obstacolele principale al construirii unei societăți fără clase. Biserica, existând ca entitate de sine stătătoare lângă structurile puterii socialiste, a reprezentat pe o parte univerversul paralel într-un stat visat să fie omogen, pe de altă parte o spontaneitate nedorită, cauzată de regulile ei interne și activitatea ei. O altă problemă majoră a fost viziunea asupra lumii și sistemul de valori care s-a opus în mod extrem puterii absolute ideologice și principiului socialist de economie. Din această cauză biserica a intrat în categoria instituțiilor anacronistice și contrapuse sistemului.

Conform surselor noastre, problema principală pentru autoritățile de stat a constituit activitatea didactică (orele de religie) în sânul comunităților bisericești. Aceasta a fost văzută ca cel mai eficient instrument al dușmanului de clasă pentru a influența societatea. De aceea, au considerat că prin reforma sistemului educațional și eliminarea orelor de religie „clasele

sociale precum preoțimea, burghezia și culăcimea vor fi astfel deprivate de arma lor cea mai puternică, și anume influența asupra populației.”

O altă problemă importantă, declarată opusă sistemului, a reprezentat gruparea acelor preoți care au desfășurat o activitate înafara slujbelor duminicale și litugiilor bisericești care a contribuit la dezvoltarea vieții religioase/bisericești. Numărul mare al raporturilor de securitatea statului despre munca această a preoților arată că statul de partid nu a privit deloc pozitiv activitățile bisericii care au fost independente de el și au fost contra ideologiei sale. Prezența bisericii în spațiile publice ale societății a însemnat de asemenea o problemă pentru autoritățile de stat, ele făcând tot posibilul pentru ca instituția bisericii să se restrângă în clădirea bisericilor.

Sistemul s-a simțit amenințat și de faptul că realitatea socialistă a fost evaluată și judecată într-un mod diferit de retorica oficială. De exemplu, s-a început o adevărată campanie împotriva unor preoți după ce ei au comunicat episcopilor anumite informații care a contrazis „realității” afirmate și răspândite de propaganda socialistă.

Sistemului socialist care a exercitat o putere centralizată și a fost împotriva spontaneității la nivel individual sau comunitar nu i-a convenit să se confrunte cu refuzarea îndeplinirii directivelor impuse de el, dar comportamentul pasiv față de propagandă și intenția de a transforma societatea putea să-i facă pe preoți și pe biserică de asemenea un element împotriva acestu sistem. Au fost însă și cazuri în care un preot care a susținut politica socială a sistemului – aflat în faza inițială – a fost judecat la fel de negativ, deoarece comportamentul diferit de direcția oficială a presupus, conform logicii puterii socialiste, deja o motivație inamică din partea „infractorului”. În același timp, calitatea de preot a fost deja suficient pentru a trezi suspicii și a însemna pericol pentru democrația populară.

Toposul bisericii văzute ca leagănul naționalismului maghiar a trăit mai departe și în perioada socialistă. După 1956, acuzarea naționalismului și iredentismului s-a formulat și mai accentuat din partea Bucureștiului la adresa bisericii; arestele din 1959 au fost, printre altele, motivate cu această explicație.

Puterea socialismului de stat a dorit deci să creeze o instituție izolată de publicitatea vieții sociale, sub formă de ghetto, care să aibă influență minimă asupra comunităților și care, supunându-se puterii, să răspândească propaganda oficială. Adică au vizionat o biserică total integrată în structura puterii care se va angaja activ și cu loialitate necondiționată în creația noii lumi. Însă pentru a corăspunde criteriilor și „provocărilor” noi formulate, respectiv să fie capabilă de această sarcină, biserica trebuia să treacă printr-un proces de corecție prevăzut de statul-partid.

Represiune libertății și controlarea bisericii a fost reglată de legea 177/1948 despre administrația bisericilor și organizarea religiilor, care a intrat în vigoare în data de 4. august 1948 și a conținut nenumărate restricții. Slăbirea instituțiilor a fost cauzată înainte de toate de directivele 175/1948-as și 176/1948 din 3. august 1948 prin care școlile confesionale au devenit școli de stat. Interzicerea funcționării organizațiilor social-bisericești și a apariției periodicelor religioase a contribuit la izolarea bisericii în cadrul societății; aceasta a ajuns la periferia comunităților. În 1948 biserica a arătat imaginea unei instituții în mare măsură enclavizate.

Eforturile făcute pentru eliminarea bisericii din viața socială și pentru a transforma-o într-o instituție în conformitate cu sistemul au pus-o sub o presiune uriașă și au cauzat o ruptură evidentă în viața ei. Din acest moment, activitatea bisericii s-a împărțit și s-a continuat pe două linii paralele: una a vrut să servească *caracterului de biserică*, iar cealaltă – mai ales din motive de autoapărare – a încercat să corăspundă *așteptărilor puterii*.

Activitatea cea mai importantă pentru susținerea identității bisericii după 1948 a fost – bineînțeles pe lângă slujbe și liturghii – educația religioasă-morală. Și conducerea bisericii a văzut foarte clar că educația joacă un rol crucial și constructiv pentru biserică. O dovadă este că biserica unitariană – înainte de toate celelalte confesii – a reacționat imediat la noua situație creată de pierderea propriilor școli și a ordonat fără întârziere începerea orelor de religie.

Deoarece legea administrației educației a transferat întreaga rețea școlară a bisericii în puterea statului, pentru biserică a fost la început foarte greu să găsească spații optime unde aceste ore de religie pot avea loc. În majoritatea cazurilor comunitățile bisericești nu au dispus de săli de clasă, de aceea activitatea didactică s-a desfășurat în biserică, în casa preotului (într-o cameră special amenajată sau chiar în bucătărie), nu în ultimul rând în biroul preotului.

O activitate didactică fără probleme a fost împiedicată și alte lacune ale infrastructurii: nu au stat la dispoziție materialele necesare, piese de mobilier, lemne pentru încălzit etc. Cea mai mare dintre greutăți a fost însă contrapropaganda și piedicile autorităților – mai ales din partea organelor de administrația educației care au încercat prin interzicere și prin oferirea unor activități alternative să abțină copiii de la participarea la orele de religie.

Cum am mai menționat, autoritățile au avut o atitudine negativă față de educația religioasă și au făcut tot posibilul pentru ca ea să dispară din sfera publică a societății. Conform datelor noastre, în perioada 1948-1965 organele statului au redus – cu intensitate schimbătoare, dar în mod consecvent – activitatea didactică a bisericii (ceea ce a constat în orele de religie menționate). Cu toate că s-a încercat blocarea activității acesteia de la bunul început, prima măsură mai strictă s-a luat în anul 1952, când timpul aprobat al orelor de religie s-a limitat la un interval de 24 de ore (de la sâmbătă după masă până la duminică după masă). Acest

moment a fost urmat de o perioadă mai blândă, orele și activitățile complementare s-au desfășurat de fapt fără piedică. La următorul punct de cotitură s-a ajuns în anul școlar 1959/1960 care a fost marcat de restricții mult mai mari: s-a suspendat activitatea comisiilor de educație morală-religioasă (care au coordonat și au controlat munca dascălilor). S-au interzis acele metode care se aplică de obicei în activitatea didactică organizată (planificări, examene, catalog de prezențe etc.), dar și recompensarea elevilor, respectiv anunțarea cursurilor de religie și invitarea elevilor, ceea ce s-a făcut până atunci la începutul fiecărui an școlar.

În pofida strictetii autorităților și a propagandei orele de religie au jucat un rol important pentru părinți: o mulțime de rapoarte preotești demonstrează că în perioada pe care am cercetat-o părinții au solicitat educația religioasă pentru copiii lor. Există bineînțeles și exemple negative. În regiunea Trei-Scaune profesorul comunității religioase menționează printre factorii dezavantajând orele de religie faptul că părinții sunt foarte neglijenți și indiferenți; cu toate acestea, atitudinea pozitivă a fost preponderentă și mai caracteristică decât comportamentul pasiv.

După mărturirea surselor noastre, conducerea bisericii din Cluj-Napoca a făcut tot posibilul pentru ca orele de religie să se desfășoare cât mai efectiv și în condiții cât mai bune. A organizat semniarii pentru formarea continuă a preoților, a încercat să obțină permisiunea pentru retipărirea cărților de religie, să ofere elevilor publicațiile necesare, respectiv a servit comisiilor de administrația educației cu sfaturi și sugestii. Nu numai acest centru, ci și comisiile celorlalte comunități au depus eforturi pentru a îmbunătăți calitatea învățământului: au ținut seminarii, au editat niște circulare cu sfaturi practice, au pus la dispoziția dascălilor materiale didactice, planuri de învățământ și de programe, au ajutat în munca organizatorică, au demonstrat preoților procesul didactic prin lecții exemplarice, au anunțat concursuri pentru scrierea operelor literare cu ilustrații.

Pentru a spori numărul elevilor care au frecventat orele și pentru a-i convinge să participe la aceste cursuri s-au aplicat mai multe metode la nivelul comunităților religioase. Cele mai răspândite au fost ședințele cu părinții, respectiv apelurile preoților în cadrul slujbei. Însă în foarte multe cazuri preotul și membrii comisiei locale de administrația educației au vizitat personal părinții. La Cluj studenții și profesorii de la teologie au fost de asemenea implicați în munca de recrutarea elevilor, tot aici s-au făcut și fluturașe pentru ca apelul să ajungă mai ușor la copii. Evaluările cu note de la sfârșitul semestrului și a anului școlar, respectiv distribuția cărților ca premii sau organizarea concursurilor a servit aceluiași obiectiv. Pentru ca orele să fie cât mai atractive, au încercat să amenejeze săli de curs adecvate și să le doteze cu materiale didactice moderne. Predarea religiei în diferite forme a fost acompaniată de alte

activități, prevăzute să aprofundeze și să întărească identitatea religioasă/confesională a copiilor: spectacole de teatru de păpuși, serate religioase, concursuri, serbări.

Printre activitățile care – pe lângă educația religioasă-morală – a contribuit la susținerea identității religioase se numără acele serbări care au avut loc cu diferite ocazii, de obicei în cadrul slujbelor, unde au răsunat cântece și s-au recitat poezii religioase. Din inventarul redus la minim al instrumentelor pentru susținerea conștiinței religioase a făcut parte și *Unitárius Naptár* [*Calendarul unitarian*] apărut cu frecvență anuală; în această publicație au apărut în mod obligatoriu materiale de propagandă, dar și scrieri menite să aprofundeze identitatea istorică și conștiința religioasă a credincioșilor. În această categorie intră și câteva ediții cu subiect religios, apărute tot în această perioadă.

Sintetizând putem însă afirma că după anul 1948 activitățile și instrumentele menite să îndeplinească sarcini constructive pentru biserică– cu excepția slujbelor și liturghiilor – au fost eliminate aproape complet. În acest proces politica puterii centralizate a jucat bineînțeles un rol esențial. Aceasta nu numai că a interzis activitatea asociațiilor social-bisericești și a redus aproape la zero numărul publicațiilor bisericii, a împiedicat prin organele de securitate desfășurarea vieții bisericești. În mai 1953 de exemplu nu putea să aibă loc serbarea organizată cu ocazia vizitei protopopiatului, după ce un delegat de la Securitatea din Odorheiu Secuiesc – pe baza raportului informatorilor și al miliției din Martiniș – a ajnust la locație și a luat de la persoanele pregătindu-se pentru serbare textele poeziilor și cântecelor care urmau să fie recitate. Această acțiune i-a înspăimântat pe participanți într-o măsură încât ei nu au mai avut curajul să desfășoare serata religioasă, dar a avut un efect și asupra întregii congregații: la slujba și la ședința organizată cu ocazia vizitei s-au prezentat foarte puține persoane.

Pe parcursul cercetării noastre s-a demonstrat în mod evident că atitudinea și comportamentul bisericii față de regimul socialist au fost motivați de ideea autoapărării și a supraviețuirii. Conform acestei strategii, primul pas a fost legitimarea de sine, ceea ce s-a manifestat înainte de toate în reinterpretarea și prezentarea trecutului unitarian din perspectiva luptei dintre clasele sociale. Din motive similare s-a accentuat liberalismul și viziunea rațională asupra lumii al unitarianismului. După interpretarea bisericii, aceste particularități au stat în armonie cu principiile ideologiei socialiste și au susținut legitimitatea prezenței bisericii în viața societății. Calitatea populară, popular-educativă a bisericii a fost de asemenea accentuată, la fel ca învățătura socială a principiilor creștine. „Biblia noastră – scria preotul Kóvári Jakab din Brașov – cu învățătura ei socială a fost întotdeauna îndrumătorul unei vieți corecte și nu va pierde din validitate nici cu apariția învățăturii timpurilor moderne, ci o va completa și va contribui la integritatea ei.”

Un alt instrument efectiv de autoapărare s-a alcătuit din formele loialității și diferitele expresii ale acesteia, cum ar fi declarațiile sau gesturile de fidelitate cu tonalitate solemnă. Acest rol a îndeplinit de exemplu telegrama trimisă în Uniunea Sovietică pentru a 70. zi de naștere a lui Stalin. În legătură cu declarațiile de loialitate este important de menționat că ele au devenit o parte constantă a acelor expresii ale atitudinii bisericii care au fost menite publicității și au avut scopul de a câștiga simpatia puterii, dar și de a înlătura suspiciile.

Un alt bloc al înclinării integrative, loiale a bisericii față de sistemul de propagandă militantă a puterii a fost cooperarea cu munca de transformarea societății. Astfel, în perioada cercetată episcopia a trimis în mod constant congregațiilor diferite circulare prin care a încurajat preoții și comunitățile să îndeplinească obligațiile de cetățean (munca în agricultură, colectivizare, lupta pentru pace, participarea la alegeri) care contribuie la stabilizarea democrației populare. Participarea la mișcarea de pace și la festivitățile pentru legitimarea statului (23. august, 7. noiembrie) a fost de asemenea un element din inventarul instrumentelor bisericii pentru a demonstra loialitatea față de regim.

Conducerea centrală a bisericii a făcut tot posibilul pentru a se integra într-un mod pașnic și lipsit de conflicte în sistemul statului. Prin tratative și compromisuri, dar niciodată confruntându-se direct cu puterea, biserica a încercat să se adapteze la noua realitate politică, socială care s-a format după 1948. Aceast plan nu a fost însă primit cu o înțelegere proporțională intenției în rândul conducătorilor partidului comunist, cuprinși de ideea fixă a teoriilor de conspirație și a aspirației la putere totală: biserica a fost considerată întotdeauna o potențială sursă de pericole pentru sistem. Datorită acestei viziuni manifestările cu caracter religios au fost tratate cu cea mai mare neîncredere și rea-credință, la fel ca și persoanele carea au lucrat sau au stat în contact cu biserica. Conform concepției societății de clase, orele de religie – extrase arbitrar din dimensiunea procesului pur pedagogic – s-au recalificat ca o activitate pe care dușmanul de clasă o utilizează pentru influențarea maselor și răspândirea opiniilor anti-sistem. După același model, noțiunea de cazanie, slujba religioasă și toate liturghiile au primit o conotație că ar fi contra regimului.

După distrugerea partidelor politice și a sistemului instituțiilor burgheze opiniile negative despre biserică s-au multiplicat și s-au accentuat. Securitatea din Județul Cluj a afirmat: „după intensificarea luptei dintre clase și după pierderea partidelor antidemocratice care au servit ca bază de acțiune, agitățile cercurilor reacționare au ajuns la gradul maxim sub masca religiei.” – ceea ce exprimă că biserica a devenit un focus al elementelor inamice și o expresie a rezistenței antisocialiste; elita exclusă din scena vieții politice publice a căutat în biserică posibilitatea de a doborî sistemul.

Începând cu anul 1950, lista acțiunilor bisericii contra sistemului (constând până atunci din educație religioasă și slujbe) s-a completat cu un nou element. În noiembrie 1950 Securitatea din Județul Harghita a ordonat organele din Cristuru Secuiesc să observe sistematic și regulat bisericile protestante. Conform ordonanței, observarea bisericii protestante a fost până atunci superficială și întâmplătoare, ceea ce trebuie neapărat schimbat, fiindcă faptului că majoritatea preoților protestanți au studiat în Marea Britanie și în Germania de Vest nimeni nu a atribuit importanța care i se cuvine.

Această „descoperire” a deschis noi perspective pentru putere care a construit imediat acuzarea că biserica ar fi spionul statelor de vest. Conform scenariului, cu ajutorul inspecțiilor centrale din comunități și congregații, al vizitelor, respectiv al preoților care se deplasează la Cluj, episcopia adune informații despre starea de spirit a populației, despre situația politică și economică a țării, iar aceste date vor fi transferate guvernelor țărilor imperialiste prin intermediul persoanelor cu studii în străinătate.

Este de menționat că această acuzare a spionării nu se bazează pe fapte concrete, ci pe o preconcepție: au fost date contactele vestice ale bisericii, iar puterea trăind în ideea suspiciunilor interminabile (cu efect aproape magic) a construit teoria spionării; sub semnul acesteia comunicarea indispensabilă dintre organele bisericii nu a mai putut fi considerată o activitate administrativă necesară, ci o acțiune care amenință siguranța statului; persoanele și instituțiile participante în acest flux de contacte au fost de asemenea ștampilate ca fiind periculoase.

Opinia generală despre biserică – depășind cadrul situația ideologică și de politică internațională – a fost influențată și de efectivitatea procesului de transformarea socialistă a societății. Prima etapă a asaltului colectivizării agriculturii a eșuat din cauza rezistenței țărănimii. Aceasta a refuzat procesul în mod spontan, neinfluențat de nimeni și nimic, ceea ce se poate interpreta ca o atitudine marcantă în favoarea posesiei private. Cu toate acestea, consecințele nereușitei acestei transformări organizatorice au afectat și biserica, văzută în acest context ca un țap ispășitor, o cauză a problemei. Nenumărate surse demonstrează că autoritățile au pus responsabilitatea pentru rezistența țăranilor pe seama preoților, ceea ce a însemnat pentru cei aflați la putere că biserica ia o parte activă la mișcările care au scopul de a distruge sistemul socialist.

Printre factorii care au cauzat tensiune între biserică și statul socialist se numără și opoziția ideologică dintre cele două instituții. În comparație cu ideologia socialistă progresivă care a luptat pentru o lume nouă, principiul creștin a fost categorizat ca spiritualitatea unui univers și a unui sistem social depășit, aflat pe cale de dispariție care de aceea duce o existență

nelegitimată, mai ales fiindcă este una dintre piedicile principale ale dezvoltării care izvorește din legitate istorică.

Atitudinea suspicioasă a statului-partid față de biserică s-a exprimat de altfel și în formă explicită: de exemplu într-o telegramă din 20. martie 1948. Ministerul Cultelor informează episcopia că unii preoți manifestă un comportament care nu corăspunde obligațiilor de cetățean, de aceea solicită măsuri pentru ca ei să lucreze în mod adecvat, conform așteptărilor.

Pentru a soluționa problema bisericii – ca un pericol iminent pentru sistem – Bucureștiul a avut două metode. Primul a constatat în *măsuri legislative și administrative* care, din perspectiva sistemului socialist, pot fi văzute convenționale și legale; celălalt a fost *terorul și violența*, mai puțin convenționali, reprezentați și exercitați de organele Securității.

Direcțiunile care au asigurat controlul asupra bisericii și au făcut o nouă bază pentru relațiile dintre stat și biserică au apărut în legea 177/1948 despre administrația religiilor. Posibilitate de independență și autonomie a fost eliminată până la cele mai mici detalii prin următoarele măsuri: dreptul de unire a organelor centrale și cu putere de decizie a bisericii a fost condiționat de aprobarea autorităților; Ministerul Cultelor a avut drept de veto asupra deciziilor; comunicarea episcopiei a fost cenzurată; statul și-a asumat tutelă asupra contactelor internaționale și a administrației financiare a bisericii.

Începând cu 1948 mecanismul controlului s-a mai dezvoltat cu noi elemente: Ministerul Cultelor a intervenit în munca bisericii de a alcătui și a aplica propria legislație și a observat cu mare strictețe ședințele de preoți care au direcționat munca preoților, respectiv informațiile și instrucțiunile trimise comunităților de către autoritățile bisericești. În mod similar au fost tratate și diferitele instituții ale bisericii. Aspirația puterii la control absolut și măsura în care acesta s-a realizat este signalizat simptomatic și e faptul că reprezentanții Ministerului Cultelor au fost participanți constanți la forurile bisericii menite să ia decizii și înafară de rolul de observare au avut și sarcini de coordonare și legitimare. Această formă a intervenției a cauzat în conducerea bisericii din Cluj (cu intenții de compromis) o „ierarhie de umbre” paralelă care, din spatele ierarhiei oficiale a bisericii, a guvernat în administrație prin direcționarea acesteia. Principiile politicii bisericii nu au fost deci definite de organele ei, ci de Ministerul Cultelor (din 1957: Secretariatul de Stat al Cultelor) care a transmis directivele partidului și a controlat dacă ele au fost aplicate. Mulțumită intervențiilor de putere strategia și scopurile bisericii au suferit o desfigurare de conținut esențială. Proporțional cu represiunea și reducerea caracterului religios-moral și popular-educativ și a celui de confirmarea identității naționale, biserica semăna mai puțin cu o instituție care ar funcționa independent de sistemul socialist, având un sistem de valori aparte.

Procesul de pierdere independenței de acțiune a ajuns la punctul final la sfârșitul anilor 50. Pierderea capacității de a lua decizii în mod independent este ilustrată de exemplu de următorul caz: Clujul a acționat fără opunere la apelul de la MNSz să trimită o telegramă Comisiei de Siguranță a ONU în care să exprime o opinie negativă despre războiul din Coreea și imperialism. Faptul că biserica a fost condusă de o forță externă și i s-a redus libertatea, respectiv că a început să răspândească propaganda ideologiei socialiste se remarcă și în situațiile în care circularele redactate de către Consiliul Reprezentant al Bisericii au putut ajunge la congregații doar după cenzura Ministerului Cultelor. În afară de măsurile legislative și administrative, controlul și dominanța au avut și o formă mai directă; baza mecanismului acesteia a fost cooperarea și compromisul dintre cele două părți. Acesta a însemnat practic că în cazurile semnificative legate de biserică s-a desfășurat o tratativă continuă dintre reprezentanții ei și cei ai statului; biserica nu a luat nici o decizie fără îndrumarea și aprobarea puterii.

Cooperarea forțată care a rezultat din relațiile de putere neproporționale a mărit dominanța statului asupra bisericii și în alte domenii. Alegerile desfășurate cu multe compromisuri au făcut posibil ca statul să pună în funcții importante ale administrației bisericești persoane loiale lui și înclinate spre cooperare – astfel intensificând controlul.

Conform cunoștințelor noastre, prima acțiune de acest fel a avut loc cu ocazia alegerilor pentru Consiliul Central al bisericii, în aprilie 1951. Candidaturile și votarea au fost organizate pe baza unei înțelegeri dintre reprezentantul Ministerului Cultelor și conducerii bisericii. În practică acesta a însemnat că în Consiliul Central au intrat și persoanele propuse de către autoritățile de stat. Mai târziu alegerile s-au desfășurat urmând același scenariu: control prelabil, votare influențată, bazată pe compromisuri, iar în final aprobarea din partea ministerului. În legătură cu alegerile din noiembrie 1957 reprezentantul din Județul Cluj a raportat superiorilor lui din București că persoanele alese au fost mai devreme controlate de către funcționari din regiune și din raion; candidatura a avut loc doar după acesta, pe bază de comun acord. Deoarece în Consiliul Central și în diferitele lui comisii au intrat persoane corăspunzătoare, reprezentantul respectiv recomandă ca rezultatele și deciziile ședinței să fie aprobate.

Lupta strategică pentru ca funcțiile importante din instituțiile bisericii să fie ocupate de persoane loiale și demne de încredere s-a desfășurat bineînțeles și la nivele ierarhice mai joase. Scenariul a fost identic cu cel al alegerilor în Consiliul Central: reprezentanții de raion au stabilit cu protopopii – în cadrul tratativelor înainte de alegeri – numele persoanelor care vor fi alese. Funcțiile odată îndeplinite de oameni loiali sistemului, a sosit automatic și aprobarea recunoscătoare de la autoritățile superioare de stat.

În anii 1950 găsim încă aluzii că în unele cazuri – în pofida tratativilor prelabile și stabilirii candidaților înainte de alegeri – persoanele care au părut adecvate nu au putut fi alese, însă până în anii 60 aceste probleme s-au eliminat și mecanismul a funcționat fără greșeli. De exemplu, în 1962 la alegerile din trei comunități diferite rezultatele au fost identice cu cele prevăzute mai înainte.

Cu toate acestea, integrarea formală bazată pe cooperare și compromisuri nu a satisfăcut exigența de siguranță a conducerii centrale a partidului. Sistemul paranoic care a considerat societatea/biserica drept inamic, a văzut singura posibilă realizare a siguranței prin controlul complet al bisericii (dincolo de controlul legislativ și administrativ). La acest tip de control s-a ajuns prin infiltrarea bisericii cu o rețea de informatori.

Integrarea informatorilor a fost importantă pentru puterea de stat nu numai pentru a identifica opinii și acțiuni împotriva sistemului. Îndrumarea/dominarea sugerată de către informatori a ajuns mult mai precis la țintă și a produs rezultatul dorit mult mai efectiv decât ordonanțele persoanelor din exterior sau altor instituții. Nu în ultimul rând, prezența acestei rețele de informatori a generat o lipsă de încredere și o frică atât de intensă care a distrus complet relațiile interpersonale și a eliminat definitiv vocile care ar fi criticat sistemul.

Procesul de infiltrare a bisericii cu o rețea de informatori a început la sfârșitul anilor 40. În perioada inițială putem vorbi despre o construcție a sistemului din afară spre interior, dezvoltându-se după un model concentric; în acest timp, munca de informator a fost preluată de persoane care nu au făcut parte din instituțiile bisericești, dar au stat în contact cu funcționarii acestora. Până în 1956 prezența organelor de securitatea statului în conducerea centrală a bisericii a fost minimă, dar totuși suficientă pentru ca în legătură cu evenimentele revoluției din 1956 din Ungaria să poată lua măsuri; odată ajunse în cercurile interioare ale bisericii, au adunat un material foarte compromițător prin care persoanele considerate periculoase pentru sistem au fost eliminate din organismul bisericii (prin arestări sau prin integrarea lor în sistemul informatorilor).

Sintetizând putem afirma că până la sfârșitul anilor 50 Securitatea a reușit să creeze o atmosferă de teroare care a fost indispensabilă pentru a avea control și dominanță completă asupra bisericii și să o deprive de autonomia de gândire și independența de acțiune. Evaluarea situației făcută de Kovács Lajos (profesor de teologie) reflectă laconic acest proces într-un mesaj către preotul Májay Endre: „ne aflăm într-o situație foarte grea pentru că *nu putem spune sau face nimic, deoarece oamenii de la Securitate și cei care ne controlează sunt prezenți peste tot.*”

Cu toate că biserica a ajuns la periferie, nu a pierdut din popularitate. Explicația se regăsește pe o parte în religiozitatea oamenilor, dar are și o motivație emoțională. Deoarece

biserica – în contextul ideologiei socialiste – s-a poziționat pe partea inamică, cei care au fost împotriva sistemului s-au alăturat simpatizanților bisericii; frecventarea slujbelor a putut deveni o manifestare simbolică de a aparține opoziției. Un sistem de valori și o viziune asupra lumii opusă ideologiei socialiste a oferit o alternativă și celor care nu au fost de acord cu principiile și logica materialismului istoric. Atașamentul la biserică a avut și un alt element foarte important: factorul etnic. În calitate de instituție maghiară a putut fi considerată un protector al intereselor și al valorilor maghiare, iar contactul cu ea a însemnat o posibilitate de a exprima în mod implicit identitatea națională și apartenența la o comunitate maghiară.

Prin distrugerea sistemului de instituții, reducerea la un nivel minim a activității sociale, și nu în ultimul rând prin infiltrarea cu informatori, biserica a fost înfrântă și integrată, dar cu toate acestea influența ei emoțională asupra credincioșilor a rămas de măsură semnificativă. Cu alte cuvinte: deși partidul a câștigat formal lupta pentru influența socială, dar o privire mai puțin superficială relevă o imagine mult mai complexă – distrugerea și nimicirea sistemului de instituții bisericești nu a însemnat automat și eliminarea spiritualității religioase.

Atitudinea bisericii față de socialismul de stat s-a bazat pe o strategie de politica bisericii reprezentată de către episcop care – în contrast extrem cu orientarea episcopului catolic Márton Áron – a căutat alternativa „conviețuirii pașnice” prin tratative și compromisuri, în loc de confruntări directe. Într-o conversație provată din 1964 episcopul a exprimat opinia că este în interesul bisericii și în interesul tuturor ca aceasta să trăiască în pace, în cea mai profundă armonie posibilă. Sarcina lui (al episcopului) fiind să protejeze interesele bisericii, el dorește să facă față acestei responsabilități, dar poate s-o facă doar dacă ține cont de situația în care trăiește. Acesta nu înseamnă o supunere completă și o renunțare la propriile principii, dar trebuie să însemne adaptarea la ordonanțele Secretariatului de Stat al Cultelor și la limitele situației date, respectiv străduința de a obține rezultatele dorite respectând legile statului.

Atitudinea negativă față de o politică a bisericii conflictuală, considerată contraproductivă, se relevă clar și dintr-o conversație dintre preotul din Lőrinczi László Ormeniș și Májay Endre din Brașov, în vara anului 1953. La critica celui din urmă (că biserica s-ar fi supus statului) primul răspunde astfel: „Ce este mai corect? Comportamentul lui Márton Áron care nu s-a lăsat și a ajuns în mod brutal în închisoare? Suferă și el, și tot episcopiatul care se află acum într-o situație mizerabilă. Cei care au fost aleși în conducere ar trebui să vadă mai departe pentru că sunt mai înțelepți decât noi, iar trecutul lor garantează puritatea lor morală. Nu ne putem uita superficial la aceste lucruri. Este cel mai mare noroc că Bende este la noi. Este un om matur, echilibrat, știe ce are de făcut. Bineînțeles primește și el ordonanțe pe care trebuie să le execute. Pe Kiss nu-l putem judeca, cred că nu ați putea fi găsit nici un conducător mai adecvat; și de fapt deciziile sunt luate de aceiași oameni ca mai înainte. Faptul că acesta s-a

putut realiza este o adevărată artă. Ar fi cea mai mare greșeală să-i numim ipocriți și să avem dubii în legătură cu atitudinea lor. Trebuie să înțelegem ce ne solicită schimbările timpurilor și să ne adaptăm la acestea, mai ales acum, când preoțimea este amenințată de cel mai mare pericol. El are mult respect pentru conducerea bisericii de acum pe care preoțimea o acuză de supunere, dar chiar Kiss o duce cel mai greu jucând acest rol. Este absolut necesar să ascultăm conducerea actuală a bisericii fiindcă nu ar putea exista nici o combinație mai bună – cu toate că membrii au, bineînțeles, și greșeli individuale. Cale corectă este să dăm cezarului ce este al cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu. Trăim timpuri istorice grele, este o luptă de viață și de moarte – în acest context să judecați conducerea bisericii.”

Chiar Kiss a fost cel care a confirmat în mod apologetic existența acestei strategii – care a acceptat situația de constrângere, a străduit să obțină aprobare, a avut scopul de supraviețuire și de integrare – informatorului Iordaky, menționând că opiniilor care îl acuză de trădare îi lipsește baza. Cum a spus, situația lui este foarte grea, de aceea ar fi necugetat să facă un pas care l-ar trimite în închisoare, fiindcă acest lucru nu ar rezolva nimic. Între circumstanțele date nu este ușor, dar el va face tot posibilul în interesul maghiarilor din Transilvania; acțiunile lui sunt însă fals interpretate, mai ales în vest. A fost foarte greu, dar totuși a reușit de exemplu să-l convingă pe directorul Școlii Brassai Sámuel ca elevii care sunt copiii preoților deținuți din motive politice să fie admiși la liceu. Publicitatea nu știe nimic despre acest caz. Kiss afirmă că este conștient de faptul că este urmărit, cu toate scrisorile lui sunt citite, dar el va prezenta totuși aceste scrisori persoanei responsabile din Consiliul Local, exprimându-și astfel „loialitatea”. De aceste fenomene și circumstanțe nu ține cont nimeni și de aceea persoanele care îl înconjoară au o concepție greșită despre situația și activitatea lui.

Opinia lui Kiss despre conducerea adecvată a bisericii a fost influențată – înafară de conjunctura politicii actuale – și de concepția lui despre dezvoltarea lumii și a societății pe care o putem numi atât realistă cât și fatalistă. Conform acestei viziuni el nu trebuie să se preocupe de problemele lumii, de schimbarea ei, fiindcă acesta nu este sarcina lui, dar nici măcar acelor care au putere de a lua decizii și a direcționa cursul evenimentelor. Nici cei aflați la putere nu pot face altceva decât ceea ce fac. Destinul lumii depinde de forțe mai mari, care depășesc puterea lor și nici ei nu ar trebui să facă griji legate de viitor, de schimbarea lucrurilor. Sarcina de îndeplinit este de a proteja interesele și a asigura condițiile existențiale, într-o bună înțelegere cu cei care se află în contact cu el.

Filosofia de conducerea bisericii a Clujului s-a bazat deci de la bunul început pe principiul acordului comun, pentru că s-a considerat mai util să profite de posibilitățile momentului decât o confruntare directă cu autorități, considerată lipsită de sens și având ca rezultat mai multe pierderi decât câștiguri. Un pilon de bază a politicii lor a constat în relația prietenoasă

dintre episcop și Groza, iar sursele noastre confirmă că această tactică a fost la început chiar productivă. De exemplu în 1. ianuarie 1958., în discursul lui de An Nou Kiss a vorbit cu mare respect despre Groza și guvernul lui, accentuând că în 1957 biserica și statul au parcurs un drum mână în mână și toate problemele apărute au fost soluționate cu bunăvoință de către autorități. În august 1964 soția lui Kiss îi spune informatorului „Jordáky” (Ferenczi Emma) că situația actuală este mai puțin favorabilă decât cea din trecut, fiindcă anumite lucruri au putut fi obținute prin discuții cu Groza.

Dacă am dori să facem un bilanț de efectivitate a acestei politici, putem afirma: conducerea bisericii din Cluj nu a reușit de fapt să elimine pașii puterii împotriva bisericii, deoarece în momentele problematice partidul a luat măsuri la fel de drastice față de unitarieni ca în cazul Bisericii Catolice, având o atitudine mai conflictuală față de sistem. Sursele de securitatea statului sugerează de asemenea că gesturile de loialitate manifestate în mod frecvent nu au fost suficiente pentru a schimba ceva în rea-credința și suspiciile statului față de biserică; această intenție a fost de fapt predestinată eșecului fiindcă regimul a avut o atitudine de bază paranoică, iar biserica un caracter etnic și o viziune asupra lumii complet opusă socialismului.

Dacă încercăm să comparăm situația bisericii înainte și după 1945, vom constata următoarele diferențe esențiale: înainte de 1945 biserica a avut un sistem de instituții cu o rețea bine construită și capabilă de funcționare. Cu ajutorul acestuia a reușit să mobilizeze mase vaste de oameni și în același timp a oferit o infrastructură corăspunzătoare pentru ca sarcinile de confirmarea și dezvoltarea identității naționale și religioase să fi îndeplinite.

După 1945 biserica a încercat să conserve situația de înainte de război. În perioada de tranziție (1945-1948) această strategie a fost încă parțial acceptată, dar stabilirea puterii socialiste din 1948 a adus schimbări radicale: biserica a pierdut în același moment școlile, instituțiile sociale, publicațiile periodice care au garantat comunicarea dintre centru și provincie/periferie. Toate aceste evenimente au însemnat o treptată marginalizare și începutul distrugerii instituționale. Paralel cu aceste fenomene biserica a suferit o presiune de putere, ceea ce a adus constrângerea participării la propaganda socialistă, în defavoarea sarcinilor de mai înainte: programa constructivă pentru religie și națiune s-a trecut pe lista activităților interzise.

Biserica deprivată de cele mai efective instrumente și rămasă cu un sistem ciunt de instituții a dezvoltat o strategie de supraviețuire și pe lângă servirea puterii a încercat să mențină identitatea și caracterul original. De la sfârșitul anilor 50 biserica a ajuns complet sub controlul conducerii centrale a partidului prin intervenția organelor de securitatea statului. Rezultatul acestui proces a fost că rolul de supunere puterii s-a intensificat, iar activitățile care au servit identității naționale și religioase au dispărut. Biserica ce a fost o instituție activă în

cei mai variați domenii ai societății a ajuns la mijlocul anilor 60 o organizație închisă în pereții bisericilor.